

BAUDIMO CIVILINĖSE BYLOSE PROBLEMA

LAURYNAS DIDŽIULIS

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto

Privatinės teisės katedros docentas

Socialinių mokslų (teisė) daktaras

Saulėtekio al. 9, I rūmai, 10222 Vilnius

El. paštas laurynas.didziulis@tf.vu.lt

*„Baudžiamoji teisė, kaip ir bet kuri kita teisės šaka, turi savo ribas,
kurias peržengus ji tampa neefektyvi.“*

Prof. Gintaras Švedas¹

ĮVADAS

Šiuolaikinėse kontinentinės Europos teisės sistemose laikoma, kad baudimas yra viešosios teisės prerogatyva, o privatinei teisei jis nebūdingas, todėl taikomas tik viešosios teisės procesuose, bet ne civilinėse bylose (Koziol, 2009, p. 296–297; Vileita *et al.*, 2001, p. 183; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. birželio 29 d. nutartis civilinėje byloje). Vis dėlto išsami Lietuvos Respublikos materialiosios teisės normų ir civilinio proceso analizė rodo, kad civilinėse bylose baudimas taip pat faktiškai egzistuoja, nors jo formalieji pagrindai ir nesiejami su baudžiamąja ar administracine teise. Kyla klausimas – kokia idėja yra pagrįstas baudimas civilinėse bylose? Ar jis suderinamas su privatinės teisės ir civilinio proceso paskirtimi, ar nepažeidžia konstitucinių baudžiamojo asmens garantijų, kokia jo vieta teisės sistemoje? Baudimo Lietuvos privatinėje teisėje tema atskirais civilinės atsakomybės aspektais jau buvo šiek tiek nagrinėta V. Mikelėno (1995, p. 59–60), V. Mizaro (2007, p. 54–56) ir L. Didžiulio (2014, p. 19–22) mokslo darbuose. Šiame straipsnyje, taikant teisės šaltinių tekstinės, funkcinės ir lyginamosios analizės metodus, baudimo reiškinį siekiama įvertinti sistemiskai ir iš teisės filosofijos perspektyvos. Tyrimas daugiausia aprėpia civilinę atsakomybę, nors vien tik ja neapsiribojama.

1 Švedas, 2006, p. 212.

1. BAUDIMO CIVILINĖSE BYLOSE ATVEJAI PAGAL LIETUVOS TEISĘ

Pats elementariausias atvejis, kai asmuo gali būti nubaustas civilinėje byloje, yra teismo nuobaudų taikymas už civilinio proceso tvarkos pažeidimus, pavyzdžiui, už melagingų duomenų pateikimą teismui, laikinųjų apsaugos priemonių ar posėdžio tvarkos pažeidimus ir pan. Pagal CPK 103 straipsnio 1 dalį, teismo nuobaudos yra išpėjimas, pašalinimas iš teismo posėdžių salės, bauda ir areštas. Teismo nuobaudos – tai vadinamoji procesinė atsakomybė (Lastauskienė *et al.*, 2020, p. 245), skirta drausmei civiliniame procese užtikrinti, pagal prigimtį gimininga bendrajai administracinei atsakomybei už smulkius viešosios tvarkos pažeidimus. Civilinio proceso teisė yra viešosios teisės šaka, kurios tikslas – viešojo intereso – teisingumo vykdymo civilinėse bylose įgyvendinimas, todėl administracinės prigimties atsakomybės už civilinio proceso tvarkos pažeidimus taikymas nekelia rimtesnių tokio baudimo pagrindimo klausimų. Kur kas aktualesnis ir sudėtingesnis atrodo klausimas dėl baudimo civilinėse bylose pagal materialiosios teisės normas.

Teisės doktrinoje vyrauja nuomonė, kad baudimas privatinėi teisei yra svetimas ir turi būti paliktas baudžiamosios ir administracinės teisės šakoms (Vileita *et al.*, 2001, p. 183; Koziol, 2009, p. 296–297). Šis požiūris pačia bendriausia prasme atsispindi ir Lietuvos teismų praktikoje (pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. birželio 29 d. nutartis civilinėje byloje). Vis dėlto sisteminė teisės šaltinių analizė rodo, kad baudinės sankcijos yra giliai išsisknijusios Lietuvos privatinėje teisėje ir taikomos beveik visose civilinėse bylose.

Tiesioginis baudimas privatinėje teisėje vyksta taikant įvairias civilinės atsakomybės modifikacijas, kurių pagrindu už civilinės ir darbo teisės pažeidimus priteisiamos sumos, didesnės nei reikia siekiant vien tik atkurti šalių pradinę turtinę padėtį. Vadinasi, priteisiant tokias sumas, kurios viršija faktinę žalą, siekiama nubausti pažeidėją. Išskyrus netesybų formą – baudą, šios sumos vadinamos su baudimu nesusijusiais pavadinimais, siekiant pabrėžti tariamą kompensacinį jų pobūdį: „kompensacija“, „kompensacinės palūkanos“, „minimalūs nuostoliai“ ir pan., nors baudimo elementas yra gana akivaizdus. Taip pat baudimas ginant civilines teises akivaizdus tada, kai ieškovui priteistinos sumos dydžiui daro įtaką asmens kaltė ar jos formos. Privatiniam baudimui funkcinio požiūriu priskirtini, pavyzdžiui, šie atvejai:

- nepriklausomai nuo rinkoje egzistuojančių palūkanų normų, terminą įvykdyti piniginę prievolę praleidęs skolininkas privalo mokėti penkių procentų dydžio metines palūkanas už sumą, kurią sumokėti praleistas terminas, o už komercinio sandorio įvykdymo termino praleidimą – daugiau nei aštuonių procentų dydžio metines palūkanas (CK 6.210 str., Mokėjimų vėlavimo prevencijos įstatymo 2 str. 5 d.);

- už sutarties pažeidimus priteistinos sutartinės netesybos, kurios, pagal įstatymą ir teismų praktiką², įprastai neturi būti mažinamos iki realaus nuostolių dydžio (CK 6.73 str. 2 d.);
- jeigu skolininkas nevykdo teismo sprendimo, įpareigojančio įvykdyti sutartinę prievolę natūra, teismas skiria skolininkui baudą (pranc. *astreinte*), kuri išieškoma kreditoriaus naudai ir neatleidžia skolininko nuo pareigos atlyginti nuostolius (CK 6.215 str.);
- darbo santykiams pasibaigus, darbdavys, ne dėl darbuotojo kaltės uždelsęs atsiskaityti su darbuotoju, privalo mokėti netesybas, kurių dydis – darbuotojo vidutinis darbo užmokestis per mėnesį, padaugintas iš uždelsimų mėnesių skaičiaus, bet ne daugiau kaip iš šešių (DK 147 str. 2 d.);
- rankpinigių suma, kuri mokama pažeidus rankpinigiais užtikrintą sutartį tiek, kiek šie rankpinigiai viršija faktinius nuostolius (CK 6.100 str.);
- teismas, nustatydamas neturtinės žalos dydį, atsižvelgia ne tik į jos padarinius, bet ir į šią žalą padariusio asmens kaltę (CK 6.250 str. 2 d.), dėl to esant tyčiniam pažeidimui priteistina suma paprastai turėtų būti didesnė nei neatsargaus pažeidimo atveju;
- pažeidus intelektinės nuosavybės teises, vietoj faktiškai atsiradusios žalos (nuostolių) atlyginimo teisių turėtojas gali pasirinkti specialią kompensaciją, kurios dydis nustatomas pagal pažeidėjo kaltę ar jos formą (Autorių teisių ir gretutinių teisių įstatymo 67 str. 3 d., Prekių ženklų įstatymo 75 str. 4 d., Augalų veislių apsaugos įstatymo 41⁵ str. 5 d. ir kt.)³;
- teismas, nustatęs piktnaudžiavimo civiliniu procesu atvejį, gali paskirti dalyvaujančiam byloje asmeniui iki penkių tūkstančių eurų baudą, kurios pusė gali būti skiriama kitam dalyvaujančiam byloje asmeniui (CPK 95 str. 2 d.). Tiek, kiek mokama byloje dalyvaujančiam asmeniui ir viršijamas faktinis nuostolių dydis, ši bauda yra nebe administracinės prigimties teismo nuobauda, bet baudinio pobūdžio civilinės atsakomybės taikymas;

2 Kasacinis teismas yra išaiškinęs, kad, nors teismui suteikta teisė kontroliuoti šalių interesų pusiausvyrą ir tais atvejais, kai šalys susitaria dėl netesybų dydžio, tai nereiškia, kad netesybos turi būti sumažinamos iki minimalių nuostolių ar įrodytų nuostolių dydžio. Priešingu atveju būtų paneigta netesybų, kaip prievolių įvykdymo užtikrinimo priemonės, reikšmė ir pažeistas sutarčių laisvės principas (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. kovo 16 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-12/2009; 2023 m. vasario 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-64-916/2023).

3 Kaip teigia V. Mizaras (2007, p. 54–56), šie Lietuvos Respublikos intelektinės nuosavybės įstatymuose nustatyti atvejai, kai už teisių pažeidimus leidžiama priteisti už žalą didesnę kompensaciją ar net ją kelis kartus padidinti priklausomai nuo kaltės formos, aiškiai viršija kompensacijos ar atgrasymo ribas ir perauga į baudimą.

- taikant restituciją piniginiu ekvivalentu, kai skolininkas yra nesąžiningas arba restitucija taikoma dėl jo kaltės, grąžintina suma apskaičiuojama pagal skolininkui nepalankiausią turtui įvertinti taikytiną laiko momentą (CK 6.147, 6.148 str.);
- jei dalijantis bendrą turtą teismas dėl vieno iš bendraturčių kaltės jam priteisia mažiau turto, toks nukrypimas nuo lygių dalių laikytinas nubaudimu. Teismų praktikoje šis nukrypimas kurį laiką buvo leidžiamas santuokos nutraukimo bylose pagal Civilinio kodekso 3.123 straipsnį (pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. kovo 23 d. nutartis civilinėje byloje), bet vėliau pripažintas neteisėtu (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. spalio 23 d., 2008 m. rugsėjo 23 d. nutartys civilinėse bylose).

Kaip matyti, baudimas privatinėje teisėje pasireiškia kaip neigiama įtaka asmens turtinei padėčiai dėl asmens neteisėtų, ypač kaltų, veiksmų, kuri nėra susijusi su principo *restitutio ad integrum* taikymu. Kitaip tariant, privatinis baudimas yra įstatymu pagrįstas praturtėjimas kitos šalies sąskaita dėl pastarosios padaryto privatinės teisės pažeidimo, todėl laikytinas baudiniu praturtėjimu. Pagal Lietuvos teisę jis galimas, pirma, sutartinėse situacijose, nesiejant baudimo su kalte ar jos forma, antra, nesutartinėse situacijose, kai asmuo elgiasi nesąžiningai ir kaltai, ypač tyčia. Kadangi neigiamos įtakos asmens turtinei padėčiai darymas yra neteisėtas ir pats savaime užtraukia civilinę atsakomybę, baudimas yra leidžiamas tik įstatymo nustatytais atvejais ir tvarka.

Priešingai, nei kartais teigiama, ne kiekvieną kompensacijos ribas peržengiantį teisių gynimo būdą galima vertinti kaip baudimą. Neretai šalys grąžinamos į ankstesnę padėtį remiantis ne kompensaciniais, bet restituciniais gynimo būdais, pavyzdžiui, taikant sutartinę restituciją (CK 6.145 str.), priteisiant atlyginti nepagrįstą praturtėjimą (CK 6.242 str.) ar iš pažeidimo gautą pelną (restitucinius nuostolius) (CK 6.249 str. 2 d.)⁴. Šiuo atveju baudimo išvėlgti nėra pagrindo, nes taikant šiuos teisių gynimo būdus atsakovas grąžinamas į pradinę padėtį (lot. *restitutio in integrum*). Tas pats pasakytina ir apie privačias sankcijas, susijusias su sutarties pabaiga, – sutarties nuginčijimą (CK 1.78 str.), nutraukimą dėl esminio pažeidimo (CK 6.217 str., DK 58 str.) ir pan. Šių sankcijų taikymas leidžia abi šalis išlaisvinti nuo prievolių, o ne nukentėjusiam asmeniui įgyti turtinės naudos pažeidėjo sąskaita.

Be įstatymais pagrįstų privatinio baudimo atvejų, egzistuoja ir kitos – netiesioginės ir neteisėtos baudimo formos. Visų pirma netiesioginis latentinis baudimas vyksta materialiosios teisės pagrindu, kai netiksliai apskaičiuojamos ir dėl to priteisiamos per didelės sumos, pavyzdžiui, neturtinės žalos atlyginimas (CK 6.250 str.), kuris savo esme yra spekuliatyvus. Tiesa, Lietuvos teismų praktikoje tai retas reiškinys, nes ginant asme-

4 Restituciniai nuostoliai yra civilinės atsakomybės taikymo forma, kai ieškovui priteisiama atlyginti atsakovo dėl pažeidimo gautą naudą (Didžiulis, 2014, p. 410–427).

nybės teises (angl. *personality rights*) dažniau priteisiamos neadekvačiai mažos sumos. Pavyzdžiui, nelegaliai įdarbintai pensininkei, kuriai šakų smulkintuvas esant nesaugaus darbo sąlygoms nukirto ranką iki alkūnės, teismas priteisė tik 10 000 eurų neturtinės žalos, o turtinės žalos visai nepriteisė (Vilniaus apygardos teismo 2017 m. gegužės 3 d. sprendimas civilinėje byloje). Be to, nors pagal kontinentinės Europos deliktų teisę baudinių nuostolių (angl. *punitive damages*) priteisimas paprastai neleidžiamas, panašu, kad Lietuvos praktikoje jie gali būti priteisiami žalos aplinkai bylose, kai teismai patikliai vadovaujasi žalos nustatymo lentelėmis nekreipdami dėmesio į tai, kad konkrečioje situacijoje realios žalos net teoriškai negalėjo atsirasti⁵. Be šio atvejo, baudiniams nuostoliams priskirtini jau minėti tiesioginio baudimo atvejai, kai privačiam asmeniui priteisiamos baudinės sumos už intelektinės nuosavybės teisių pažeidimus ir piktnaudžiavimą civiliniu procesu. Antra, netiesioginis latentinis baudimas praktikoje gali vykti ir procesiniu pagrindu, kai byloje dalyvaujantis asmuo dėl savo elgesio ar bylą nagrinėjančio teisėjo subjektyvaus nusistatymo patenka į teisėjo „nemalonę“ ir diskreciniai sprendimai procese priimami to asmens nenaudai. Visi minėtieji atvejai yra neteisėti, o pastarasis laikytinas dar ir teisėjo savivale bei šiurkščiu teisingumo principo pažeidimu.

Taip pat aptartinas įstatyme įtvirtintas ir civilinėse bylose taikomas, bet mažai ką bendra su privatine teise turintis civilinis turto konfiskavimas (angl. *civil forfeiture*). Pagal Civilinio turto konfiskavimo įstatyme nustatytą teisinę reguliavimą, civilinio turto konfiskavimo reglamentavimo tikslas yra organizuoto nusikalstamumo, korupcijos ir savanaudiškų nusikaltimų prevencija. Civilinio turto konfiskavimo įstatymas nustato civilinio turto konfiskavimo teisinius pagrindus, sąlygas ir tvarką. Šio įstatymo 2 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta, kad turtas ir iš jo gauta turtinė nauda gali būti konfiskuojami, kai yra pagrindas manyti, kad šis turtas nėra gautas teisėtu būdu, ir kai šio turto bendra vertė neatitinka asmens teisėtų pajamų ir šis skirtumas viršija 2 000 bazinių bausmių ir nuobaudų dydžio sumą. Atlikus turto tyrimą ir nustatčius esant pagrindą konfiskuoti turtą, bylos dėl civilinio turto konfiskavimo nagrinėjamos Civilinio proceso kodekse nustatyta tvarka pagal prokuroro konfiskacinį ieškinį dėl viešojo intereso gynimo. Pagal Civilinio turto konfiskavimo įstatymo 13 straipsnį, nuo teismo sprendimo konfiskuoti turtą įsiteisėjimo dienos valstybė įgyja nuosavybės teisę į konfiskuotą turtą, kuris perduodamas, įtraukiamas į apskaitą, saugomas, realizuojamas Vyriausybės nustatyta tvar-

5 Pavyzdžiui, civilinėje byloje buvo priteistas žalos atlyginimas iš įmonės, kuri neteisėtai išpylė žuvų riebalus į molingą nelaidų gruntą, į kurį tie riebalai negalėjo susigerti. Ši aplinkybė, taip pat ir tai, kad riebalai buvo susemti ir išvežti, nesutrukdė teismams priteisti faktiškai baudinius nuostolius (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. kovo 16 d. nutartis civilinėje byloje). Tik 2023 m. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjai atkreipė dėmesį į tokio žalos nustatymo ydingumą ir 2023 m. kovo 30 d. nutartimi administracinio nusižengimo byloje Nr. 2AT-17-303/2023 konstatavo, kad į aplinką patekę teršalai savaime negali būti laikomi pagrindu konstatuoti žalos aplinkai faktą – ji reikia įrodyti nustatant neigiamą aplinkos elementų ir (ar) funkcijų pokytį.

ka. Bendrai pasakytina, kad civilinis turto konfiskavimas yra priešaringai vertinamas teisės institutas, dėl kurio konstitucingumo gali kilti nemažai klausimų. Lietuvoje civilinis turto konfiskavimas buvo taikomas sovietmečiu, po 2000 m. įvykusios reformos iš Lietuvos civilinės teisės pašalintas, bet 2020 m. vėl grįžo į teisinę sistemą. Pagal prigimtį tai yra valstybinė baudiamojo poveikio priemonė, taikoma jai neskirta civilinio proceso tvarka, esant akivaizdžiai nesąžiningam įstatymų leidėjo tikslui apeiti asmeniui baudžiamajame procese taikytinas garantijas. Todėl visiškai pritartina JAV Aukščiausiajam Teismui, kuris civilinį turto konfiskavimą kvalifikavo kaip piniginių baudimą (1993 m. birželio 28 d. sprendimas byloje *Austin prieš JAV*).

Taigi Lietuvos privatinėi teisei, skirtingai nei paprastai teigiama, nors ir fragmentiškai, yra būdingas baudimo elementas. Kyla klausimas – ar tai tik šiuolaikinės Lietuvos civilinės teisės ypatumas, kurį galima paaiškinti, pavyzdžiui, ankstesnės represinės sovietinės sistemos įtaka Lietuvos teisei, ar natūralus ir dėsningas reiškinys? Siekiant į šį klausimą atsakyti, reikėtų trumpai apžvelgti privatinės teisės istoriją ir kai kurias kitas jurisdikcijas.

2. ISTORINIAI IR LYGINAMIEJI ASPEKTAI

Vakarų teisės tradicijos, kuriai šiandien vėl priklauso Lietuva, civilinės teisės pagrindas yra romėnų privatinė teisė. Senovės Romos deliktų teisėje buvo žinomos ir plačiai taikomos baudimo už privačius deliktus (lot. *delictum privatum*) priemonės. Deliktų teisė kilo iš asmeninio keršto praktikos, kai nukentėjusysis galėjo paimti įkaitu kaltininko kūną. Iš pradžių buvo leistina kaltininką nužudyti, bet vėliau ši teisė apribota ir leista padaryti žalos, ne didesnės nei buvo padaryta nukentėjusiajam (lot. *lex talionis*). Be to, nukentėjusiojo teisė paimti įkaitu kaltininką buvo apribota nustačius formalų, valstybės kontroliuojamą procesą (lot. *manus iniectio*), o dar vėliau atsirado nukentėjusiajam privalomos priimti kaltininko išpirkos teisė. Klasikinės romėnų teisės laikotarpiu galutinai įsitvirtino privataus baudimo sistema (lot. *poenae*), kuri buvo suprantama jau ne kaip būdas išvengti nukentėjusiojo keršto, bet kaip civilinio proceso tvarka įgyvendinama nubaudimo forma. Baudos sumokėjimas tapo kaltininko deliktine prievole (lot. *obligatio ex delicto*). Baudiniai ieškiniai (lot. *actiones poenales*) iš pradžių nebuvo paveldimi ir galėjo būti pareikšti visiems bendrininkams, kurių kiekvienas privalėjo sumokėti visą baudos sumą, jos nemažinant kito bendrininko sumokėta suma, be to, jiems nebuvo taikomas senaties terminas. Baudiniai ieškiniai galėjo būti reiškiami ir šeimos galvai (lot. *pater familias*), kuris turėjo teisę arba gintis nuo ieškinio, arba išduoti kaltininką. Vėliau baudiniai ieškiniai susiliejė su ieškiniiais dėl daikto išreikalavimo ir tapo mišriaisiais ieškiniiais (lot. *actiones mixtae*), leidžiančiais prisiteisti ne tik daiktą, bet ir kelis kartus

jo vertę viršijančią baudą (Zimmermann, 1996, p. 914–915; Kaser, 1984, p. 249–253). Be šios deliktinės atsakomybės, romėnų teisė pripažino ir sutartines baudas (lot. *stipulationes poenae*), kurių tikslas buvo palengvinti būsimų nuostolių įrodinėjimą ir įbauginti skolininką, kad jis vykdytų prievolę (funkcija *in terrorem*) (Zimmermann, 1996, p. 95–97).

Privataus baudimo sistema Europoje išliko ir viduramžiais, pavyzdžiui, VI a. Salijų teisyne (lot. *Lex Salica*) vardijamos piniginės baudos, kurias pažeidėjai turėjo mokėti nukentėjusiajam už įvairių rūšių pažeidimus, įskaitant nužudymą, užpuolimą, vagystę. Daug dėmesio senovės germanų teisėje buvo skirta galvapinigiams (germ. *wergeld*), tai yra fiksuotai pinigų sumai (kainai), kurią reikėjo sumokėti nužudytojo giminaičiams. Galvapinigių institutas iki XII a. buvo ryškus visų Europos tautų bruožas, kurį XII–XIII a. išstūmė mirties ar kūno žalojimo baismės (Berman, 1999, p. 81–82). Šios sumos, kaip ir romėnų teisėje, faktiškai veikė kaip taikos sutartis, kurios pagrindu mainais už pinigų sumą buvo atsisakoma kraujo keršto, todėl vadinamos kompozicijomis (lot. *compositio* – susitarimas), o fiksuotų sumų išvardijimas teisyne – kompozicijų sistema. Kompozicijų tikslas buvo ne tik turtinės žalos kompensavimas, bet ir atlygis už padarytą gėdą, įžeidimą, panieką ar sukeltą pasipiktinimą (Taliadoros, 2016, p. 290–291, 299; Jørgensen, 1970, p. 41). Kompozicijų sistema iš esmės reiškė deliktinę atsakomybę, derinančią kompensacinius ir baudinius elementus, kurie Europoje vėl pradėti skirti tik Vėlyvaisiais viduramžiais, t. y. laikotarpiu, kai Europos Rytuose iškilo Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė (LDK). Be to, viduramžiais buvo leidžiama susitarti ir dėl sutartinių baudių – netesybų (George, 2007, p. 57–58).

LDK prievolių teisėje taip pat buvo įtvirtinta privačiųjų kompozicijų, taikomų kartu su atsakomybe prieš Didįjį kunigaikštį (kartotine) už pastarojo ramybės sutrikdymą, sistema. Kompozicinė sankcija LDK teisėje vadinta prieraiša (*naviazka*) arba, kalbant šiuolaikine kalba, atlygiu, ir apėmė nuostolių atlyginimą kartu su papildomu baudiniu atlygiu už skriaudą. Svarbiausia atlygio rūšis buvo jau minėti galvap pinigai (*holovščina*). Atlyginimas už smurtą vadintas smurtine (sen. ukr. квалтъ, *gvalt*) (Gelumbauskienė, Šapoka, 2012, p. 164, 167, 169). Pavyzdžiui, sudeginęs malūną kaltininkas turėjo mokėti 12 rublių grašių smurtinę nukentėjusiajam, tiek pat valdovui, atlyginti nuostolius ir atstatyti malūną (Pirmojo Lietuvos Statuto IX sk. 7 str.). Nuostolių atlyginimas buvo gana universalus, nes apėmė dvigubą turto vertę, neturtinę žalą ir netgi dėl atimto valstiečio ar gyvulio negautas pajamas. Kaip nurodė prof. E. Gudavičius (1975, p. 94–95), atlygis yra sudėtinė kategorija, kurioje, papildant senovinį kompozicijos pagrindą, susikcentruoja prisiteisimas vos ne už bet kokią skriaudą. Materialinis atlygis, mokamas greta materialinę žalą padengiančios daikto vertės, išreiškia jau ne vien kompensavimo, o ir baismės idėją. Taigi kaltininko nesutartinė turtinė atsakomybė galėjo apimti ir atlygį, susidedantį iš žalos atlyginimo ir privačios baudos, ir viešąją baudą – kartotinę. Be to,

greta kompozicijų sistemos Lietuvos Statutuose buvo nustatyta ir plėtojama atgrasančių bausmių sistema – pakorimas, sudeginimas, kūno dalių nukapojimas, kalėjimas pilies bokšte ir pan., taip pat vis labiau pabrėžiami viešieji interesai (Respublikos nauda, visuotinė ramybė ir pan.), o tai rodo vis didėjantį baudžiamosios teisės savarankiškumą ir atsiskyrimą nuo privatinės teisės. Greta baudinės deliktinės atsakomybės LDK prievolių teisė leido ir laisva valia užrašytas sutartines baudas (pavyzdžiui, Trečiojo Lietuvos Statuto VII sk. 18 str.).

Tolesni baudžiamosios teisės emancipacijos ir deliktų teisės kristalizacijos procesai kontinentinėje Europoje vyko dėl apšvietos idėjų įtakos. XVIII a. bendroji deliktinė atsakomybė, pagrįsta romėnų *actio legis Aquiliae*, visiškai prarado baudinį pobūdį (Jansen, 2022, p. 28), o baudžiamosios ir civilinės teisės normos buvo susistemintos ir galiausiai kodifikuotos atskiruose kodeksuose, taip atribojant jų taikymą. Pavyzdžiui, Napoleono Prancūzija 1804 m. priėmė iki šiol galiojantį Civilinį kodeksą, o 1810 m. – Baudžiamąjį kodeksą (galiojusį iki 1994 m.). Kodifikacijos procesai neapėmė tik Anglijos, kur teismai ne tik išsaugojo baudinių ieškinių tenkinimo deliktų bylose galimybes, bet ir konceptualizavo bei įtvirtino savarankišką civilinės atsakomybės institutą – baudinius nuostolius.

Savarankiško baudinių nuostolių instituto pradžia šiuolaikinėje anglosaksų teisėje siejama su 1763 m. išnagrinėtomis bylomis. Vienoje iš jų teismas priteisė nuostolių atlyginimą iš valstybės pareigūnų už jų neteisėtus procesinius veiksmus, kuriais buvo siekiama užgniaužti Karaliui nepalankios publikacijos skelbimą savaitraštyje (Brooke, 2009, p. 1; Sales, Cole, 1984, p. 1119–1120; Taliadoros, 2016, p. 254). Byloje *Huckle prieš Money* (Anglijos ir Velso Karališkojo Sosto teismo 1763 m. sprendimas) teismas priteisė ieškovui 300 svarų sterlingų, nors faktinė žala siekė tik 20 svarų. Įgavusi konceptualiąją formą baudimo idėja išliko ir kitų anglosaksų jurisdikcijų teisėje, o šiandien ji itin plačiai taikoma Jungtinėse Amerikos Valstijose, kuriose teisėtvarkos modelis daugiausia pagrįstas privačiu bylinėjimusi. Privati iniciatyva, palankios bylinėjimosi atlyginimo taisyklės, baudiniai nuostoliai ir grupės ieškinys JAV leido sukurti tokio lygio privačią teisės užtikrinimo sistemą (angl. *private enforcement*), kurios prisibijo net ir didžiosios korporacijos, dažniausiai vietoj bylinėjimosi su vartotojais siekiančios taikos sutarties (Didžiulis, 2014, p. 21, 434; Meurkens, 2014, p. 135–137; McGovern, 2010, p. 437). Įdomu tai, kad, nors šiuolaikinė kontinentinė teisė vis dar griežtai atmeta baudinių nuostolių idėją, Europoje vis daugėja jos šalininkų (Koziol, 2009, p. 275). Geriausiai šią tendenciją parodo Prancūzija, kurios Kasacinis Teismas pripažino, kad baudiniai nuostoliai *per se* neprieštarauja šalies viešajai tvarkai (2010 m. gruodžio 1 d. sprendimas civilinėje byloje), o Civilinio kodekso pakeitimo projekte atsirado baudiniams nuostoliams skirtas straipsnis (Koziol, Wilcox, 2009, p. 288). Dėl sutartinių baudų susiklostė atvirkštinė situacija. Kontinentinė teisė nuo pat romėnų laikų tokias baudas toleruoja, o per dideles – mažina (pavyzdžiui, Lietuvos CK 6.73 str. 2 d., Prancūzijos CK 1152 str., Vokietijos CK

343 str.). Priešingai yra anglosaksų teisėje, kuri nuo 1720 m. precedento byloje *Sir Harry Peachy prieš Duke of Somerset* baudinius susitarimus *in terrorem* laiko visiškai negaliojančiais ir leidžia iš anksto susitarti tik dėl realių nuostolių kompensavimo (Anglijos ir Velso Karališkojo Sosto Teismo 1720 m. sprendimas)⁶.

Ši trumpa istorinė apžvalga rodo, kad baudinė atsakomybė ne tik istoriškai būdinga Europos šalių privatinėi teisei ir civiliniam procesui, maža to, – pastarieji ilgą laiką buvo pagrindinė baudžiamosios atsakomybės taikymo forma. Padėtis iš esmės pasikeitė tik įsibėgėjus Apšvietos procesams, kai dėl teisinių idėjų įtakos imta racionalizuoti, gryninti teisinės koncepcijas ir galiausiai baudžiamoji teisė atsiskyrė nuo civilinės teisės. Įdomu, kad beveik tuo pačiu metu vyko ir visiškai priešingi racionalizacijos procesai – anglosaksų teisė atsisakė sutartinių baudų, o kontinentinė teisė – deliktinių baudų. Vis dėlto abiejose teisės sistemose privatinė teisė išsaugojo, nors ir ribotus, baudimo elementus. Dėl to Lietuvos privatinė teisė šiuo požiūriu nėra išskirtinė, o tik bendros europinės patirties ir padėties atspindys. Siekiant suprasti, kodėl privatinėje teisėje vis dar yra baudimo elementų, pirmiausia reikia išsiaiškinti joje veikiančią pamatinę baudimo idėją.

3. VYRAUJANČIOS BAUDŽIAMOJO TEISINGUMO IDĖJOS

Lietuvos teisės doktrinoje teigiama, kad baudžiamoji politika Lietuvoje labiausiai orientuota į įbauginimo ir galimybės padaryti nusikalstamą veiką atėmimo teorijas (Švedas *et al.*, 2020, p. 65). Vis dėlto, nepaisant šiuolaikinių utilitarinių baudžiamosios politikos krypčių, iš esmės neįmanoma paneigti, kad vyraujanti nubaudimo idėja buvo ir tebėra teisingumas atpildo forma (angl. *retribution*) (Wood, 2005, p. 542; Scherer, 2010, p. 135; Gray, 1999, p. 673). Kaip teigė Ulpianas, teisingumas yra siekis duoti kiekvienam tai, kas jam priklauso (lot. *suum cuique*, Ulpiano Digestų 1.1.10 punktas), o atpildu kaip tik ir siekiama žala (bausme) atlyginti pažeidėjui už jo nusikaltimu padarytą žalą. Šiuolaikinė atpildo formulė yra žala už žalą, kuri skiriama ne analogine (lot. *lex talionis*), bet baudžiamosios politikos sprendimais modifikuota ir civilizuota forma.

Atpildo teisingumas (angl. *retributive justice*) yra tarsi atvirkštinė paskirstomojo teisingumo (angl. *distributive justice*) forma, nes ja skirstomos ne gėrybės, o tikslinga žala, vaizdžiai tariant, vyksta „nuodų“ distribucija. Tai panašu ir į korekcinį (pataisymo) teisingumą (angl. *corrective justice*), kurį taikant nuo pažeidimų saugoma socialinė tvarka padedant atkurti jos pradinę padėtį. Tai senas, paprastas, bet itin veiksmingas socia-

6 Tokio išaiškinimo laikomasi ir kitose bylose: *Dunlop Pneumatic Tyre Co Ltd prieš New Garage & Motor Co Ltd* (Anglijos Lordų Rūmų 1914 m. liepos 1 d. sprendimas), *Cavendish Square Holding BV prieš Talal El Makdessi* (Jungtinės Karalystės Aukščiausiojo Teismo 2015 m. lapkričio 4 d. sprendimas).

linės tvarkos ir pusiausvyros užtikrinimo būdas, kuriuo siekiama pamokyti pažeidėją ir neutralizuoti jo bandymus griauti socialinę tvarką. Nusikaltėlis darydamas nusikaltimą (vogdamas, plėšdamas, prievartaudamas, kankindamas, žudydamas ir kt.) elgiasi su nukentėjusiuoju ne kaip su sau lygia ir oria asmenybe, o kaip su savo tarnu ar daiktu, nors jis nėra ir negali būti pastarojo asmens šeimininkas. Jei valstybė tai toleruoja ar nesugeba užkirsti kelio, formuojasi lygiagrečios valdžios elementai, kurie griaua socialinę tvarką ir meta iššūkį pačiai valstybei, diskredituoja ją visuomenėje. Valstybė, kuri gina socialinę tvarką, turi suduoti nusikaltėliui smūgį tam, kad jis iš dirbtinio „kunigaikščio“ socialinio statuso vėl taptų eiliniu piliečiu ir daugiau tokių pažeidimų nekartotų. Taip atkuriami pirminė lygybė ir pirminis asmenų socialinis statusas. Sunkesnių nusikaltimų atvejais atpildas apima ir visuomenės keršto elementų, o sankcijos už smulkesnius nusikaltimus proporcingai lengvesnės, jose keršto požymių beveik nėra, tik drausminimas, dėmesio atkreipimas, todėl labiau galima kalbėti net ne apie atpildą, o apie discipliną. Atitinkamai – ne apie teisingumą atkuriant pirminę padėtį, o apie socialinės tvarkos palaikymą ir didesnės neteisybės (žalos) prevenciją.

Privatinės teisės kontekste atpildo idėja, manytume, puikiai dera su baudiniais nuostoliais, kurie taikomi bendrosios teisės tradicijos valstybėse tyčinių ar ciniškų deliktų – apgaulės, partnerių nelojalumo, šmeižto ar neteisėto sulaikymo atvejais (Bureau of Justice Statistics..., 2001). Taip pat atpildo idėja leidžia paaiškinti ir leidimą didinti priteistinas sumas atsižvelgus į pažeidėjo kaltę, ypač apskaičiuojant neturtinę žalą (CK 6.250 str. 2 d.) ar specialiąją kompensaciją už intelektualinės nuosavybės teisių pažeidimus. Su privačia bauda (pranc. *astreinte*) už teismo sprendimų nevykdymą (CK 6.215 str.) atpildas taip pat iš dalies susijęs, nes asmuo, sąmoningai nevykdydamas teismo sprendimo, elgiasi įžūliai ir ignoruoja socialinės tvarkos pagrindus (pranc. *ordre public*). Vis dėlto realią žalą viršijančios palūkanos, rankpinigiai ir sutartinės netesybos mažai ką bendra turi su atpildu, nes jiems taikyti pakanka paprasčiausių sutarties pažeidimų, dažniausiai – vėlavimo laiku įvykdyti prievolę. Šia prasme nurodytieji institutai baudimą labiau taiko kaip sutartinės disciplinos ir įrodinėjimo palengvinimo priemonę. Toks pragmatinis baudimas gali būti siejamas su atpildo teisingumu tik utilitariniu, bet ne idealistiniu požiūriu. Pastarąją prasme baudinės sutartinių sankcijų dalies priteisimas yra tiesiog priverstinis sutartinio reikalavimo, tolygaus atsiskaitymui už prekes ir paslaugas, įvykdymas, kitaip tariant, korekcinis teisingumas. Prevenciniu teisingumu jo nepavadinsi, nes prevencinę reikšmę užtikrinant prievolės turi užtikrinimo susitarimo sudarymas – laisvės išraiška, o ne paskesnis sumų priteisimas, kuriuo teisingumas įvykdomas jau atsiradus pažeidimui. Taigi baudimu civilinėse bylose yra įgyvendinamas teisingumas. Vis dėlto kyla klausimas, ar civilinis procesas yra tinkama baudžiamojo teisingumo procesinė forma?

4. BAUDIMO CIVILINĖSE BYLOSE TEISINGUMAS, KONSTITUCINGUMAS IR PERSPEKTYVOS

Teisingumas yra aukštesnysis teisės tikslas ir vertybinis idealas, kuris lemia tam tikrus socialinės tvarkos, įskaitant teisinę sistemą, reikalavimus⁷. Vidinės teisinės sistemos koordinavimo ir optimizavimo funkcijas tam, kad ši sistema atitiktų teisingumo reikalavimus, įgyvendina visuomenės sutartis – Konstitucija. Būtent konstitucinės teisės paskirtis yra derinti ordinarinių teisės šakų (administracinės, baudžiamosios, civilinės ir darbo teisės) funkcijas konstitucinio sambūvio kontekste ir užtikrinti, kad jų praktinis taikymas bei kumuliatyvus pažeidėjo atsakomybės krūvis atitiktų Konstituciją ir jos vertybinį pagrindą – teisingumą.

Teisingumo principas pažeidžiamas, jei po pažeidimo padarymo nepašalinami jo padariniai, taip pat kai taikomos sankcijos nesant pažeidimo arba jam neproporcingos. Pažeidimas yra neteisybė (angl. *injustice*), kurią šalina teisingumo vykdymas, pirmiausia taikant civilinėje teisėje įtvirtintas korekcinio teisingumo priemones, o kai jos neadekvačios siekiui atkurti socialinės tvarkos pusiausvyrą, gali ir turi būti taikomas atpildas.

Materialiojo teisingumo (angl. *substantive justice*) požiūriu nėra svarbu, kokia teisinė priemonė ir procesinė forma – administracinė, baudžiamoji ar civilinė – bus pasirinkta siekiant apginti socialinę tvarką ir koks bus jų derinys, svarbu pats rezultatas – atkurta pusiausvyra. Todėl baudimo civilinėse bylose idėja materialiajam teisingumui *per se* neprieštarauja, svarbu, kad baudimas būtų pagrįstas faktais, būtinas ir proporcingas. Pagrįstas faktais baudimas yra tada, kai teisės pažeidimas jau nustatytas įrodinėjimo priemonėmis. Būtinasis – tada, kai jo nepritaikius nebus atkurta pirminė padėtis, įskaitant nematerialųjį kaltininko ir pažeidėjo statusą visuomenėje. Dažniausiai tam užtenka korekcijos, pavyzdžiui, žalos atlyginimo ar vindikacijos, bet išskirtiniais atvejais ji papildomai turi būti sustiprinama atpildu (bausme ar nuobauda – viešojoje teisėje arba baudiniais nuostoliais – privatinėje teisėje). Atpildas paprastai reikalingas tada, kai pažeidimas atliktas veikiant ciniškai, piktavališkai, siekiant pažeminti nukentėjusįjį ir išaukštinti kaltininką. Proporciningumas, būdamas teisingumo „liniuote“, reikalauja taikyti tik tokią sankciją ir tik tokią apimtį, kiek reikia pusiausvyrai atkurti, pavyzdžiui, bendrosios teisės valstybėse baudiniai nuostoliai yra ribojami atsižvelgiant į priteistą kompensacinių nuostolių sumą. Baudimas bus neproporcingas, jei visiškai atkūrus pusiausvyrą korekcinėmis civilinės teisės priemonėmis asmuo dar sulauks ir baudiamojo atpildo.

7 Konstitucinis Teismas ne kartą yra konstatavęs, kad teisingumas yra vienas iš pagrindinių teisės, kaip socialinių santykių reguliavimo priemonės, tikslų; jis yra viena svarbiausių moralinių vertybių ir teisinės valstybės pagrindas (Konstitucinio Teismo 2003 m. kovo 4 d., 2016 m. spalio 27 d., 2022 m. gegužės 19 d. nutarimai).

Kiek kitaip yra procedūrinio teisingumo (angl. *procedural justice*) principo, pagal kurį procedūros turi būti sąžiningos, požiūriu. Jei asmeniui siekiama taikyti baudinį atpildą, jis turi teisę į baudžiamosios teisės ir proceso garantijas (pavyzdžiui, Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 str. 2 ir 3 d.). Kadangi teisingumo principui įgyvendinti, kaip minėta, nėra svarbi konkreti pasirinkta bylinėjimosi forma, orientuojamasi tik į rezultatą, šiuo požiūriu nėra svarbu ir tai, kuriame – administraciniame, baudžiamajame ar civiliniame procese šios baudžiamojo teisingumo garantijos bus taikomos, svarbu tik tai, kad jos apskritai būtų taikomos. Ir priešingai, – jei siekiama asmeniui taikyti ne atpildą, bet sutartines drausminimo priemones, net jei jos ir turi baudimo atspalvį, pavyzdžiui, netesybas ar palūkanas, tada, manytume, visiškai pakanka korekciniam teisingumui įgyvendinti skirtų privatinės teisės ir civilinio proceso garantijų (pavyzdžiui, EŽTK 6 str. 1 d.).

Šios pastabos veda prie išvados, kad teisingumo požiūriu baudimas pats savaime nėra draudžiamas elementas privatinėje teisėje, todėl bent jau vertybiniu aspektu jis yra konstitucingas. Ar jis konstitucingas konkrečios valstybės teisinės sistemos vidaus sandaros požiūriu, – tai jau kitas klausimas, nes konstitucinė teisė koordinuoja ir teisės šakų tarpusavio ryšius. Tarkim, teoriškai baudimas Lietuvoje gali būti laikomas nesuderinamu su privatinės ir viešosios teisės takoskyra, pasirinktu teisinės sistemos modeliu, taigi vien dėl tokio teisinės tvarkos išgryninimo ir teisinio apibrėžtumo motyvų be išlygų privatinėje teisėje pripažintas antikonstituciniu. Pagal Konstitucijos 7 straipsnį tai formaliai įmanoma, bet ar pagrįsta ir protinga?

Tas faktas, kad Vakarų Europos ir JAV teisės sistemose, kurios užtikrina aukšto lygmens žmogaus teisių apsaugą, konstitucingumą ir teisės viešpatavimą, šiandien vis dar leidžiamas privatus baudimas, rodo, kad *in abstracto* jis gali būti konstitucingas. Ar jis konstitucingas *in concreto*, priklauso nuo pasirinkto teisinio reglamentavimo modelio ir jo taikymo ypatumų. Jei sankcijos protingos, proporcingos ir aiškiai teisiškai apibrėžtos, o jas taikant laikomasi materialųjų ir procesinių žmogaus teisių apsaugos garantijų, tai jos gali būti visiškai suderinamos su Konstitucija. Ir priešingai, – net visiškai įprastinis, ne baudimu pagrįstas civilinių teisių gynimo būdas, pavyzdžiui, vindikacija ar restitucija, gali būti antikonstitucinis, jei bus reglamentuotas pažeidžiant bendruosius teisės principus ir konstitucines teisių gynimo garantijas. Gvildenant šį klausimą giliau, analizuotini du baudimo konstitucinio vertinimo aspektai – teleologinis ir taikomasis.

Pirmuoju aspektu didžiausia problema, be abejonės, yra atpildas. Porevoliucinės Europos egalitarizmo įtakoje daug paprasčiau pagrįsti baudimą laisva valia ir sutartinėmis sankcijomis (netesybomis, palūkanomis ir pan.), be to, atsižvelgiant į maksimą *par in parem non habet imperium* kur kas sunkiau paaiškinti, kaip vienas lygus asmuo gali bausti kitą lygų asmenį be pastarojo išankstinio sutikimo. Privatų atpildą lengviau pagrįsti anglosaksų teisėje, kuri yra konservatyvesnė, paremta šimtametėmis tradicijo-

mis ir išlaikiusi kai kuriuos feodalinės teisės elementus. Anglosaksų teisė, nors paprastai leidžia platesnę sutarties laisvę, vis dėlto griežtai saugo asmenis nuo sutartinės priespaudos, neleisdama tartis dėl sutartinių baudų ir apsisprendimą dėl nubaudimo palikdama išimtinai teismui. Taigi civilinio baudimo diskreciją kontinentinė teisė iš esmės palieka šalies valiai, o anglosaksų teisė – teismo monopolijai. Atrodytų, kad civilizuoatame pasaulyje veikiant tik alternatyviems modeliams abiejų baudimo formų – sutartinės ir nesutartinės – koegzistavimas galėtų būtų laikomas kraštutiniu. Tai savaime nereiškia, kad toks kraštutinis nėra galimas, nes ribotos nesutartinio civilinio baudimo formos jau šiandien yra taikomos ir kontinentinėje teisėje. Be to, vieno iš Europos teisės flagmanų – egalitarinės Prancūzijos, kur greta sutartinių baudų jau kurį laiką svarstoma įvesti ir baudinius nuostolius, pavyzdys rodo, kad toks koegzistavimas gali būti net plečiamas.

Pagal Konstituciją, teisingumas nėra pasirinkimas, – tai aiškus imperatyvas⁸. Atpildą laikant teisingumo forma tenka pripažinti, kad jis ne tik galimas, bet ir būtinas tada, kai korekcinio teisingumo nepakanka tam, kad būtų visiškai atkurta teisinga būseną ir socialinės tvarkos pusiausvyra. Gali būti atvejų, kai sociopatas ar kitas piktavališkas asmuo atlieka (kartoja) neteisėtus veiksmus, o vien kompensacija ar restitucija tik grąžina šalis į ankstesnę padėtį ir neatima iš pažeidėjo motyvacijos kartoti deliktą. Turint omenyje, kad neturtinės žalos atlyginimas ir viešojo baudinė atsakomybė yra galima tik įstatymo nustatytais atvejais pagal ribotą veikų sąrašą (lot. *numerus clausus*), gali susidaryti padėtis, kai veiksmai nėra uždrausti viešosios teisės ir nukentėjusysis toliau sistemingai bus ujamas, o teisingumas negalės būti įgyvendintas, nes kaltininkas nesulauks adekvataus atpildo. Atpildas – geriausias vaistas nuo piktos valios (lot. *mala fides*), todėl kuri nors teisinės sistemos grandis visada turi užtikrinti galimybę neutralizuoti piktavališkus veiksmus taikant šią teisingumo formą. Kitaip asmuo arba toliau liks skriaudžiamas, arba bus priverstas imtis savigynos, o tai dažniausiai yra bloga išeitis, nes savavaldžiavimas draudžiamas ir už jį baudžiama (BK 294 str.).

8 Konstitucijoje įtvirtintas teisingumo principas, taip pat nuostata, kad teisingumą vykdo teismai, reiškia, jog konstitucinė vertybė yra ne pats sprendimo priėmimas teisme, bet būtent teismo teisingo sprendimo priėmimas; konstitucinė teisingumo samprata suponuoja ne formalų, nominalų teismo vykdomą teisingumą, ne išorinę teismo vykdomo teisingumo regimybę, bet tokius teismo sprendimus, kurių nėra neteisingas pats turinys; vien formaliai teismo vykdomas teisingumas nėra tas teisingumas, kurį įtvirtina, saugo ir gina Konstitucija (Konstitucinio Teismo 2006 m. rugsėjo 21 d., 2012 m. rugsėjo 25 d. nutarimai, 2013 m. liepos 3 d. sprendimas). Konstitucinis Teismas savo jurisprudencijoje ne kartą yra konstatavęs, jog negalima nustatyti tokio teisinio reguliavimo, kad būtų neleidžiama teismui, atsižvelgusiam į visas reikšmingas bylos aplinkybes, vadovaujantis teise, nenusižengiant iš Konstitucijos kylantiems teisingumo, protingumo imperatyvams, priimti teisingą sprendimą byloje ir šitaip įvykdyti teisingumą; antraip būtų apriboti ar net paneigti iš Konstitucijos, *inter alia* jos 109 straipsnio, kylantys teismo įgaliojimai vykdyti teisingumą, nukrypta nuo teismo, kaip Lietuvos Respublikos vardu teisingumą vykdančios institucijos, konstitucinės sampratos, taip pat nuo konstitucinių teisinės valstybės ir teisingumo principų (Konstitucinio Teismo 2006 m. rugsėjo 21 d., 2011 m. sausio 31 d., 2012 m. gruodžio 6 d. nutarimai).

Prof. H. Koziol'as (2009, p. 300) išeičių siūlo ieškoti tobulinant baudžiamąją atsakomybę tam, kad atskiro baudinių nuostolių instituto privatinėje teisėje net nereikėtų. Vis dėlto kyla klausimas, kiek toks baudžiamosios atsakomybės ribų išplėtimas yra suderinamas su šiuolaikine baudžiamąja politika? Juk norint baudžiamajai teisei pasiekti tokią pačią reguliavimo apimtį kaip civilinės teisės, reikėtų ją plėsti iki neregėtų ribų. Kita vertus, baudžiamosios bylos Lietuvoje iš esmės yra inicijuojamos tik valstybės pareigūnų, o privatus asmuo po 2017 m. BPK pakeitimų nebeturi teisės pats pradėti baudžiamąjį procesą privataus kaltinimo tvarka, todėl galimi atvejai, kai net ir esant nusikaltimo požymių valstybė nepradės baudžiamojo persekiojimo (Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso..., 2017). Kad ir kaip paradoksaliai skambėtų, privatus atpildas tam tikrais atvejais lieka vienintelė ir paskutinė priemonė (lot. *ultima ratio*) įgyvendinti materialųjį teisingumą. Paskutine priemone – ne griežtumo (tai neginčytinas baudžiamosios teisės bruožas), bet teisingumo vykdymo spragų užpildymo požiūriu. Taigi teologiniu aspektu privatus atpildas, pavyzdžiui, baudinių nuostolių forma, manytume, yra konstitucingas tiek, kiek leidžia reaguoti į piktavališkus pažeidimus, už kuriuos nėra pritaikyta viešoji baudinė atsakomybė.

Analizuojant klausimą dėl privataus baudimo taikymo konstitucingumo reikėtų pabrėžti, kad teisinėje valstybėje visos baudimo formos turi būti kvalifikuojamos kaip teisinės atsakomybės taikymas, todėl turi atitikti bendruosius bet kokios teisinės atsakomybės taikymo reikalavimus⁹. Be to, atsižvelgtina ir į kai kuriuos civilinio baudimo ypatumus.

Pirma, baudimas privatinėje teisėje atlieka tik papildomą, šalutinį vaidmenį, todėl baudimo apimtis ribojama atsižvelgiant į realios žalos dydį. Toks ribojimas žinomas tiek kontinentinėje sutarčių teisėje (pavyzdžiui, Lietuvos CK 6.73 str. 2 d., Prancūzijos CK 1152 str., Vokietijos CK 343 str.), tiek ir anglosaksų deliktų teisėje (pavyzdžiui, JAV Aukščiausiasis Teismas 2008 m. birželio 25 d. sprendime byloje *Exxon Shipping Co. et al. prieš Baker et al.* išaiškino, kad pagal federalinę laivybos teisę baudiniai nuostoliai negali būti didesni už kompensacinius nuostolius).

Antra, privatus baudimas *ex contractu* yra pagrįstas laisva asmens valia ir kitų ypatumų neturi, lyginant su baudimu nesutartiniuose santykiuose, taikomu įgyvendinant atpildo teisingumą, kuris pasižymi tam tikra specifika. Europos Žmogaus Teisių Teismo ir nacionalinių teismų praktika rodo, kad baudžiamoji atsakomybė faktiškai gali būti

9 Kaip yra konstatavęs Konstitucinis Teismas, konstituciniai teisingumo, teisinės valstybės principai suponuoją ir tai, kad už teisės pažeidimus valstybės nustatomos poveikio priemonės turi būti proporcingos (adekvačios) teisės pažeidimui; turi būti teisinga siekiamo tikslo nubausti teisės pažeidėjus bei užtikrinti teisės pažeidimų prevenciją ir šiam tikslui pasiekti pasirinktų priemonių pusiausvyra (proporcingumas) (Konstitucinio Teismo 2000 m. gruodžio 6 d., 2008 m. sausio 21 d., 2020 m. liepos 24 d. nutarimai).

reglamentuota ir peržengiant formalias baudžiamosios teisės ribas, bet tokie teisėkūros sprendimai negali atimti iš asmens baudžiamąjį proceso lygmens teisinės apsaugos (EŽTT 1976 m. birželio 8 d. sprendimas byloje *Engel and Others prieš the Netherlands*, peticijos Nr. 5100/71; 1984 m. vasario 21 d. sprendimas byloje *Öztürk prieš Germany*, peticijos Nr. 8544/79; Konstitucinio Teismo 2008 m. sausio 21 d. nutarimas; Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2017 m. kovo 3 d. sprendimas administracinėje byloje; 2023 m. sausio 25 d. nutartis administracinėje byloje). Todėl taikant atpildą civiline tvarka, be pirmiau nurodytų minimaliųjų civilinės atsakomybės taikymo sąlygų, kaltininkui *mutatis mutandis* turėtų būti suteikiamos ir konstitucinės garantijos, galiojančios taikant baudžiamąją atsakomybę (Konstitucijos 31 str.). Nemaža jų dalis (teisė į nešališką teismą, advokatą, draudimas versti duoti parodymus, atsakomybės taikymas tik pagal įstatymą ir kt.) šiandien yra būdingos ir civilinėms byloms, bet esminį skirtumą, vertinant kaltininko požiūriu, sudaro kaltės sąlyga, kuri baudžiamajame procese nepreziuruojama ir suprantama subjektyviai. Dėl to, autoriaus nuomone, jau šiandien taikant, pavyzdžiui, neturtinės žalos didinimą dėl didelės kaltės ar specialiąją intelektinės nuosavybės kompensaciją, ieškovas turi įrodyti subjektyvią atsakovo kaltę.

Apibendrinant galima teigti, kad privatus baudimas bus suderinamas su Konstitucija tik taikant jį pagal įstatymą, proporcingai ir baudžiamo asmens išankstine valia, o kitais atvejais – tik už piktaivališkus deliktus, už kuriuos nėra pritaikyta viešoji baudinė atsakomybė (subsidiariai). Pastaruoju atveju kaltininkui, be bendrųjų civilinės atsakomybės lygmens garantijų, turi būti suteiktos papildomos baudžiamosios atsakomybės lygmens garantijos.

Padarius išvadą, kad privatinis baudimas visgi gali būti suderinamas su teisingumo principu ir Konstitucija, galiausiai reikia atsakyti į klausimą, ar toks baudimas pagėdautinas grynai privatinės teisės požiūriu. Šiuo atveju įstatymų leidėjas gali rinktis kelis variantus. Pirma, užbaigti tai, kas Europoje buvo pradėta Apšvietos epochoje ir Lietuvoje tęsta rengiant galiojančius CK ir DK, t. y. išgryninti privatinę teisę, ją visiškai išvalant nuo bet kokių baudimo elementų. Taip būtų pasiektas teorinis privatinės teisės grynumas ir konceptualus švarumas. Antra, galima likti prie esamos situacijos su ribotu baudimo galimybių kiekiu privatinėje teisėje, neįsileidžiant naujų baudimo priemonių ir neatsisakant esamų, taip lyg sudarant vaistinėlę, kurioje, be įprasto lengvesnių vaistų asortimento, yra ir nedidelis stipresnių antibiotikų kiekis. Trečia, atsižvelgiant į privataus teisės užtikrinimo sistemos reguliacinį potencialą galima praturtinti privatinę teisę bendruoju baudinių nuostolių institutu. Prieš vertinant, kuris variantas būtų tinkamesnis, galima pateikti kelias kritines įžvalgas.

Pirmasis variantas, nors ir atrodo teoriškai taisyklingas, gali tapti sunkiai įgyvendinamu kraštutiniu. Argumentas, kad privatinė teisė negali būti baudinė, atrodo grynai dogmiškas ir, panašu, tarnautų tik pats sau. Siekiant visavertiškai įgyvendinti teisingu-

mo principą, privatinės teisės sterilizacija įmanoma tik jei greta jos veikia puikiai subalansuota ir veiksminga viešojo baudimo sistema. Pastaroji reikalauja itin profesionalaus valstybės teisėsaugos darbo ir optimalaus represinio aparato – taigi valstybės galių plėtimo, kas savaime yra ne tik utopiška, bet ir pavojinga.

Antrasis variantas yra *status quo*, prie kurio visuomenė yra pripratusi, jau yra nusistovėjęs tam tikras privatinų santykių balansas ir stabilumas, todėl prie jo galima likti ir toliau. Esamą kontinentinį modelį, kai leidžiamos sutartinės baudos, bet neleidžiami baudiniai nuostoliai, rekomenduoja išlaikyti ir svarbiausi Europoje parengti „švelniosios“ teisės šaltiniai (pavyzdžiui, UNIDROIT komercinių sutarčių principų 7.4.13 str., DCFR III – 3:712 str., VI – 6:101 str. ir Europos deliktų teisės principų 10:101 str.). Šio modelio trūkumas yra tas, kad praktikoje viešojo baudimo sistema veikia netobulai, jos ištekliai riboti, trūksta kvalifikuoto personalo, patiria politinių vėjų poveikį ir pan. Tuo tarpu JAV yra sukūrusios gana efektyvią rinkų priežiūros ir teisių apsaugos sistemą, eikvojančią kur kas mažiau valstybės biudžeto lėšų įvairioms valstybės institucijoms, pagrįstą baudine deliktine atsakomybe, grupės ieškiniais ir palankiomis bylinėjimosi išlaidų taisyklėmis. Tokia sistema įgalina privatų individą efektyviai ginti savo teises.

Trečiasis variantas šiuo metu atrodo tolima, nors ir neatmestina, perspektyva. Jei būtų einama šiuo keliu, įstatymų leidėjas turėtų nustatyti aiškų ir su kitais teisės institutais bei konstitucinėmis kaltininko garantijomis suderintą baudinės deliktinės atsakomybės reglamentavimą, faktiškai užtikrinantį baudžiamojo proceso garantijų taikymą civiliniame procese. Tai, žinoma, reikštų ir tam tikrą privatinės teisės paradigmos pokytį. Kaip dramatiškai nurodo baudinių nuostolių kritikas prof. H. Koziol'as (2009, p. 293–294), pastarojo instituto įvedimas privatinėje teisėje reikštų pripažinimą, kad teisės mokslo raida, kuri leido privatinę teisę išvalyti nuo baudimo elementų, buvo neracionali. Kita, labiau praktinė, problema – skirtingas JAV ir Europos visuomenių mentalitetas: amerikiečiai kur kas mažiau pasikliauja valstybe, yra iniciatyvesni ir įpratę patys ginti savo teises (prisiminkime kad ir konstitucinę teisę turėti ginklą), o europiečiai labiau pasitiki valstybe ir tikisi jos pagalbos, todėl privatusis įstatymų įgyvendinimas Europoje gali tiesiog neveikti dėl piliečių pasyvumo.

Taigi visi trys variantai teoriškai įmanomi ir kiekvienas turi savo privalumų ir trūkumų. Patogiausia, matyt, kol kas likti prie esamo modelio, bet nepamirštant, koks modelis Lietuvoje ir visoje Europoje vyravo šimtmečius, ir suprantant, kad praktiniai visuomenės poreikiai gali jį vėl sugrąžinti į Lietuvos privatinę teisę.

Straipsnio pabaigoje pasakytini keli žodžiai apie civilinį turto konfiskavimą. Iš pirmiau nagrinėtų baudimo rūšių civilinėse bylose turto konfiskavimas artimiausias procesinėms teismo nuobaudoms, nes pagal prigimtį tai yra valstybės taikomos viešojo baudimo rūšys – turtinės sankcijos valstybės finansinei naudai. Abiem atvejais teisinis santykis yra ne privatiniam santykiams būdingas horizontalusis, bet vertikalusis vie-

šiosios valdžios santykis, kai represinės suvereno galios taikomos prieš jo jurisdikcijoje esantį asmenį. Teismo nuobaudas dar galima pateisinti tvarkos užtikrinimo civiliniame procese siekiu, o štai vienintelė baudžiamojo poveikio priemonės – turto konfiskavimo taikymo civilinėse bylose priežastis yra siekis apeiti kaltininko procesines garantijas baudžiamajame procese, kitaip tariant, apeiti įstatymą. Valstybė turi tarnauti žmonėms (Konstitucijos 5 str. 3 d.), o ne juos procesiškai apgaudinėti, todėl toks siekis negali būti laikomas sąžiningu ir atitinkančiu Konstituciją. Autoriaus įsitikinimu, šis institutas aiškiai pažeidžia procedūrinio teisingumo principą ir turi būti pripažintas antikonstituciniu, o jei to nebus padaryta, civiliniame procese taikant baudžiamojo poveikio priemones (net jei jų tikslas – ne atpildas, o prevencija) bent jau turėtų būti laikomasi Konstitucijos 31 straipsnyje įtvirtintų baudžiamojo proceso garantijų, taip pat ir pareigos įrodyti subjektyvią asmens kaltę dėl padaryto teisės pažeidimo.

IŠVADOS

1. Teisinė sistema, kaip ir visuomenė, nuolat kinta. Nors baudžiamoji atsakomybė dėl Apšvietos epochos idėjų įtakos buvo centralizuota viešojoje baudžiamojoje teisėje, tačiau pastaruoju metu Lietuvoje ir kitose Europos šalyse pastebimos jos decentralizavimo tendencijos. Iki šiol ši decentralizacija iš esmės neperžengė viešosios teisės ribų, bet neseniai konceptualių lygmeniu priartėjo ir prie privatinės teisės.
2. Straipsnyje pateikta istorinė ir lyginamoji analizė parodė teiginio, kad baudimas nėra būdingas privatinei teisei, klaidingumą. Istorškai baudimas ne tik buvo visada būdingas Lietuvos ir kitų Europos šalių privatinei teisei, bet ir šiandien vis dar universaliai taikomas civilinėse bylose. Vargu ar apskritai įmanoma ir pageidautina visiška privatinės teisės sterilizacija atsisakant baudimo elementų, kurių ribotas buvimas atlieka tam tikrą stabilizacinį vaidmenį ir užtikrina civilinės teisės veiksmingumą.
3. Privatus baudimas, priklausomai nuo konkretaus teisinio reglamentavimo modelio, gali būti visiškai teisingas ir konstitucingas, su sąlyga, kad bus laikomasi teisinės atsakomybės bendrųjų sąlygų, o nesutartinio privataus baudimo atveju – ir aukštesnių baudžiamojo proceso garantijų. Aiškiai nesąžiningas ir antikonstitucinis atrodo baudžiamojo poveikio priemonės – turto konfiskavimo taikymas civiliniame procese vien tam, kad būtų išvengta žmogaus teisių apsaugos garantijų baudžiamajame procese.
4. Nors šiuo metu pagrindinės Vakarų teisinės sistemos pasiskirstė tarp dviejų skirtingų riboto baudimo privatinėje teisėje modelių, bet dėl civilinio proceso efektyvumo užtikrinant teisės viešpatavimą neslopsta susidomėjimas baudimo išplėtimu privatinėje teisėje. Suprantama, toks saikingas išplėtimas galimas ir neturėtų konkuruoti su tam pačiam tikslui skirtomis viešosios atsakomybės rūšimis, visų pirma su baudžiamąja

atsakomybe. Privatinė teisė turi rūpintis neteisybės korekcija, o baudžiamąjį atpildą kiek įmanoma reikėtų palikti baudžiamajai teisei. Jei vis dėlto Europos Sąjungos ar nacionalinis įstatymų leidėjas ryšis plėsti baudimo elementus privatinėje teisėje, tai ženklins ne dramatišką privatinės teisės „mirtį“, bet jos sugrįžimą prie klasikinių išta-
kų, o kartu ir didesnę privataus individo įgalinimą. Bet kuriuo atveju įstatymų leidėjas privalo elgtis atsargiai ir protingai.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

Norminiai teisės aktai

Tarptautiniai teisės aktai

Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija (1950). *Valstybės žinios*, 1995, 40-987.

Lietuvos Respublikos Konstitucija, kodeksai, įstatymai

Lietuvos Respublikos Konstitucija (1992). *Lietuvos Aidas*, 220; *Valstybės žinios*, 33-1014.

Lietuvos Respublikos autorių teisių ir gretutinių teisių įstatymas (1999). *Valstybės žinios*, 50-1598.

Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių įstatymas (2000). *Valstybės žinios*, 64-1914.

Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas (2000). *Valstybės žinios*, 74-2262.

Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso patvirtinimo ir įsigaliojimo įstatymas. Baudžiamasis ko-
deksas (2000). *Valstybės žinios*, 89-2741.

Lietuvos Respublikos prekių ženklų įstatymas (2000). *Valstybės žinios*, 92-2844.

Lietuvos Respublikos augalų veislių apsaugos įstatymas (2001). *Valstybės žinios*, 104-3701.

Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas (2002). *Valstybės žinios*, 36-1340.

Lietuvos Respublikos mokėjimų, atliekamų pagal komercinius sandorius, vėlavimo prevencijos įsta-
tymo pakeitimo įstatymas (2012). *Valstybės žinios*, 127-6389.

Lietuvos Respublikos darbo kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas (2016).
TAR, 23709.

Lietuvos Respublikos civilinio turto konfiskavimo įstatymas (2020). TAR, 6992.

Užsienio valstybių teisės aktai

Prancūzijos civilinis kodeksas. Priimtas 1804 m. kovo 21 d.

Vokietijos civilinis kodeksas. Priimtas 1896 m. rugpjūčio 18 d.

Nyderlandų civilinis kodeksas. Priimtas dalimis. Įsigaliojo 1992 m. sausio 1 d.

Istoriniai teisės aktai

Salių teisyas. Sudarytas 507–511 m. Merovingų karaliaus Chlodvigo I pavedimu.

Digestai (Pandektos). 1 knyga. Sudaryti Bizantijos imperatoriaus Justiniano 533 m.

Pirmasis Lietuvos Statutas. Patvirtintas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Seimo ir Lietuvos di-
džiojo kunigaikščio. Įsigaliojo 1529 m. rugsėjo 29 d.

Trečiasis Lietuvos Statutas. Patvirtintas Zigmanto Vazos. Įsigaliojo 1589 m. sausio 6 d.

Prancūzijos imperijos baudžiamasis kodeksas. Priimtas 1810 m. vasario 12 d.

„Švelniosios“ teisės aktai

- Principles of European Tort Law (PETL) (1992). European Group on Tort Law.
 Draft Common Frame of Reference (DCFR). Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law (2009).
 UNIDROIT Principles of International Commercial Contract (2016). International Institute for the Unification of Private Law.

Specialioji literatūra

- Berman, H. J. (1999). *Teisė ir revoliucija. Vakarų teisės tradicijos formavimasis*. Vilnius: Prada.
- Brooke, H. (2009). A Brief Introduction: The Origins of Punitive Damages. Iš: Koziol, H., Wilcox, V. (eds.) (2009). *Punitive Damages Common Law and Civil Law*. Serie Tort and Insurance Law. Viena: Springer Vienna, p. 1–3.
- Didžiulis, L. (2014). *Finansų tarpininkų profesinė civilinė atsakomybė, kaip investuotojų apsaugos priemonė*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai: teisė (01S). Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Gelumbauskienė, R., Šapoka, G. (2012). *Lietuvos teisės istorijos chrestomatija*. Vilnius: Justitia.
- George, J. P. (2007). Reimposable Discounts and Medieval Contract Penalties. *Loyola Consumer Law Review*, 20(1), p. 50–80.
- Gray, C. B. (1999). *The Philosophy of Law. An Encyclopedia*. Oxfordshire: Routledge.
- Gudavičius, E. (1975). Pirmojo Lietuvos Statuto baudžiamosios teisės bruožai. *Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai*, 15(2), p. 85–105.
- Jansen, N. (2022). *The Structure of Tort Law*. Translated by Steel, S. Oxford: Oxford University Press.
- Jørgensen, S. (1970). The Decline and Fall of the Law of Torts. *The American Journal of Comparative Law*, 18(1), p. 39–53.
- Kaser, M. (1984). *Roman Private Law*. Pretoria: University of South Africa.
- Koziol, H. (2009). Punitive Damages: Admission into the Seventh Legal Heaven or Eternal Damnation? Iš: Koziol, H., Wilcox, V. (eds.) (2009). *Punitive Damages Common Law and Civil Law*. Serie Tort and Insurance Law. Viena: Springer Vienna, p. 275–308.
- Lastauskienė, G. et al. (2020). *Teisės teorija*. Vadovėlis. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- McGovern, F. E. (2010). Punitive Damages and Class Actions. *Louisiana Law Review*, 70, p. 435–462.
- Meurkens, R. C. (2014). *Punitive damages: the civil remedy in American law, lessons and caveats for continental Europe*. Doctoral Thesis. Social sciences: law. Maastricht: Maastricht University.
- Mikelėnas, V. (1995). *Civilinės atsakomybės problemos: lyginamieji aspektai*. Vilnius: Justitia.
- Mizaras, V. (2007). *Šiuolaikinės civilinės teisės raidos tendencijos ir perspektyvos*. Vilnius: Justitia.
- Sales, J. B., Cole, K. B. Jr. (1984). Punitive Damages: A Relic That Has Outlived Its Origins. *Vanderbilt Law Review*, 37(5), p. 1117–1172.
- Scherer, K. (2010). *Justice: Interdisciplinary Perspectives*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Švedas, G. (2006). *Baudžiamosios politikos pagrindai ir tendencijos Lietuvos Respublikoje*. Vilnius: Teisinės informacijos centras.
- Švedas, G. et al. (2020). *Lietuvos baudžiamoji teisė*. Bendroji dalis. 2 knyga. Vadovėlis. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Taliadoros, J. (2016). The Roots of Punitive Damages at Common Law: A Longer History. *Cleveland state law review*, 64(2), p. 251–302.
- Vileita, A. et al. (2001). *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras*. 1 knyga, Bendrosios nuostatos. Vilnius: Justitia.

Zimmermann, R. (1996). *The Law of Obligations: Roman Foundations of the Civilian Tradition*. Oxford: Clarendon Press.

Wood., D. (2005). Retributive and Corrective Justice, Criminal and Private Law. *Scandinavian Studies in Law*, 48, p. 541–583.

Teismų praktika

Tarptautinių teismų praktika

Engel and Others prieš the Netherlands [EŽTT], Nr. 5100/71; 5101/71; 5102/71; 5354/72; 5370/72, [1976-06-08]. ECLI:CE:ECHR:1976:0608JUD000510071.

Öztürk prieš Germany [EŽTT], Nr. 8544/79, [1981-02-21]. ECLI:CE:ECHR:1984:0221JUD000854479.

Nacionalinių teismų praktika

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. kovo 4 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 24-1004.
Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. rugsėjo 21 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 102-3957.

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 m. sausio 21 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 10-349.
Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2011 m. sausio 31 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 14-602.
Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2012 m. rugsėjo 25 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 113-5737.

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2012 m. gruodžio 6 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 142-7341.
Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. liepos 3 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 72-3595.
Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2016 m. spalio 27 d. nutarimas. TAR, 25780.
Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2022 m. gegužės 19 d. nutarimas. TAR, 10567.

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. kovo 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-140/2007.
Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. spalio 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-463/2007.
Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. rugsėjo 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-415/2008.
Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. kovo 16 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-12/2009.
Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. kovo 16 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-89-701/2018.
Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. birželio 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-261-701/2018.

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. birželio 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-266-611/2018.

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2023 m. vasario 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-64-916/2023.
Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2023 m. kovo 30 d. nutartis administracinio nusižengimo byloje Nr. 2AT-17-303/2023.

Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2017 m. kovo 3 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. eA-328-556/2017.

Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2023 m. sausio 25 d. nutartis administracinėje byloje Nr. eA-60-502/2023.

Vilniaus apygardos teismo 2017 m. gegužės 3 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2A-423-262-2017.

Užsienio teismų praktika

Anglijos ir Velso Karališkojo Sosto teismo 1720 m. sprendimas byloje *Sir Harry Peachy prieš Duke of Somerset*.

- Anglijos ir Velso Karališkojo Sosto teismo 1763 m. sprendimas byloje *Huckle prieš Money*, 2 Wils. 205, 95 English Reports 768.
- Anglijos Lordų Rūmų 1914 m. liepos 1 d. sprendimas byloje *Dunlop Pneumatic Tyre Co Ltd v New Garage & Motor Co Ltd*.
- JAV Aukščiausiojo Teismo 1993 m. birželio 28 d. sprendimas byloje *Austin prieš JAV*, 509 U.S. 602.
- JAV Aukščiausiojo Teismo 2008 m. birželio 25 d. sprendimas byloje *Exxon Shipping Co., et al. prieš Baker, et al.* 554 US 471.
- Prancūzijos Kasacinio Teismo pirmosios civilinių bylų kolegijos 2010 m. gruodžio 1 d. sprendimas civilinėje byloje Nr. 248, 1-as sprendimų biuletenis.
- Jungtinės Karalystės Aukščiausiojo Teismo 2015 m. lapkričio 4 d. sprendimas byloje *Cavendish Square Holding BV prieš Talal El Makdessi*.

Kiti šaltiniai

- Bureau of Justice Statistics. *Civil Justice Survey of State Courts, 2001: Punitive Damage Awards in Large Counties*. [online] (modified 2005-03-01). <https://bjs.ojp.gov/content/pub/pdf/pdalc01.pdf> [Accessed 3 August, 2023].
- Lietuvos Respublikos civilinio turto konfiskavimo įstatymo, Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 189¹ straipsnio pakeitimo įstatymo, Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 1 straipsnio pakeitimo įstatymo ir Lietuvos Respublikos gyventojų turto deklaravimo įstatymo Nr. I-1338 1, 2, 3, 4, 5, 9 straipsnių pakeitimo ir įstatymo papildymo 73 straipsniu įstatymo projektų aiškinamasis raštas (2019). TAR, XIIIIP-3216.